

ПРОБЛЕМА ОЦІНЮВАННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ

Волощук А. М., Яковенко С. І.

Встановлення об'єктивної істини в кримінальній справі становить основний зміст процесуальної діяльності органів дізнання, слідчого, прокурора та суду. Істина - це достовірні знання, які правильно відбивають реальну дійсність у свідомості людей, проте в істинності мало бути переконаним особисто, достовірність інформації стає предметом оцінки, доказування.

Формування знань про інформаційні ресурси й процеси, уміння й навички, пов'язані з пошуком і опрацюванням відомостей, проведенням різного роду слідчих дій, опитувань, допиту, представлені в працях юристів: А.І. Вінберга, В.П. Колмакова А.М. Ларіна, І.Б. Михайловської, М.С. Строговича, А.Р. Ратінова та ін., фахівців з юридичної психології: В.Л. Васильєва, В.О. Коновалової, М.В. Костицького, Т.Р. Морозової, Ю.В. Чуфаровського, В.Ю. Шепітька та ін.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що в кримінальному процесі інформація тлумачиться як відомості про певні події, які мають юридичне значення. Така інформація міститься в матеріалах справи, доказах і свідченнях. Значний обсяг інформації по справі можна отримати шляхом аналізу матеріальних слідів злочину, проведення консультацій і експертиз, документування фактів, а також опитування (допиту) свідків, потерпілих, підозрюваних, які володіють потрібною інформацією. При цьому варто брати до уваги наступне: людина не завжди усвідомлює, що вона володіє цінною інформацією, яка може цікавити слідчого, і при опитуванні її не повідомляє, а повідомляє інше, те, що слідчого не цікавить. Окрім того, залежно від мотивів і особистих стосунків учасники кримінального процесу можуть бути як зацікавлені в наданні достовірної інформації, так і навпаки, намагатися її приховати або викривити.

Найважливішими, з практичної точки зору, властивостями інформації є цінність, достовірність і актуальність. Цінність інформації визначається корисністю для досягнення мети, поставленої перед суб'єктом. Достовірність - відповідність отриманої інформації об'єктивній реальності. У достовірності виділяються безпомилковість та істинність відомостей, а також адекватність. Під безпомилковістю розуміється властивість даних не мати прихованих випадкових помилок. Випадкові помилки в даних зумовлені, як правило, неумисними спотвореннями змісту людиною, збоями техніки при опрацюванні даних в інформаційній системі. Актуальність - міра відповідності цінності й достовірності інформації поточному часу (певному часовому періоду), інформація може застаріти, чи, точніше кажучи, актуальною стає "свіжіша" інформація. Важливою є така властивість інформації, як її доступність. Інформація може бути розсіяною, коли її фрагментами володіють різні особи, у різних джерелах, які ще необхідно знайти, порівняти й узагальнити, щоб максимально точно відтворити події. У цьому фактично й полягає робота дізнавача чи слідчого - відшукати інформацію, процесуально зафіксувати її матеріальні сліди, оформити протоколами показання учасників кримінального процесу, що були отримані під час опитування чи допиту.

На нашу думку, до не вирішених раніше аспектів

проблеми відноситься спроможність слідчого, судді оцінювати достовірність інформації, перевіряти її, зіставляти з даними, отриманими іншими методами, щоб встановити істину. Окрім спостережливості й використання логічних і органолептичних засобів виявлення брехні, у правоохоронній практиці для оцінювання достовірності інформації застосовують *поліграф* - психофізіологічний прилад, який реєструє зміни певних фізіологічних показників. Ще наприкінці XIX ст. ученим (А. Моссо, Ч. Ломброзо та ін.) вдалося довести, що за певними фізіологічними показниками (це частота скорочень серця (ЧСС), артеріальний тиск (АТ), шкірно-гальванічний опір (ШГО) та ін.) можна висновувати про наявність стресу, психоемоційного напруження, які можуть вказувати на намагання особи обманути. Як правило, висновки експерта-поліграфолога не розглядаються як доказ, а стають підставою для звуження кола підозрюваних, проведення додаткових слідчих дій, спрямованих на знаходження матеріальних доказів. На нашу думку, правомірність використання для оцінювання достовірності інформації технічних засобів, зокрема поліграфа, вже не є дискусійним. Залишаються відкритими інші питання, - про те, який поліграф кращий, як підготувати компетентних фахівців-експертів.

Метою статті є обґрунтування пропозицій, які можуть підвищити достовірність інформації, отриманої за допомогою поліграфа.

Ми виходимо з того, що брехня, на жаль, є поширеним, звичайним явищем у нашому повсякденному житті, адже існують обставини, які підштовхують до обману, щоб уникнути відповідальності чи отримати якусь користь. Більшість людей брешуть у тих випадках, ситуаціях, які загрожують фізичному, економічному або психічному добробуту. Не всі люди вміють брехати правдоподібно, тобто так, щоб не викрити власною поведінкою факту брехні. Але навіть досвідченим у брехні людям не вдається тривалий час вводити в оману всіх. З давніх часів люди змагалися між собою в умінні брехати й умінні викривати обман. З розвитком науки й техніки на допомогу юристам приходять технічні засоби, що призначені для оцінювання достовірності інформації. Серед різних модифікацій приладів, призначених для вирішення цієї задачі, умовно їх поділяють на чотири типи, які створені на основі:

- електроенцефалографа або томографа, які реєструють зміни електромагнітної активності головного мозку й донедавна мали значні розміри, працювали тільки в спеціально обладнаних приміщеннях. У 2005 р. у США запатентовано *безконтактні* прилади, засновані на реєстрації динаміки електромагнітного поля довкола головного мозку, енергія якого зростає в рази при інтенсивній інтелектуальній роботі чи емоційно-вольовому збудженні;

- реєстрації змін фізіологічних параметрів організму людини, таких як шкірно-гальванічна реакція, дихання, периферійний артеріальний тиск, пульс, отриманих контактними датчиками;

- аналізу змін акустичних параметрів голосу людини (голосові аналізатори стресу);

- оптичних приладів, що реєструють динаміку руху

© А.М. Волощук, С.І. Яковенко, 2012

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

(довільних звуження або розширення) зіниць.

Прилади першого типу донедавна були стаціонарними (лабораторними), мали значні габарити й могли використовуватися в спеціально обладнаному "екранованому" приміщенні. Прилади другого й третього типів - портативні, переносні, можуть бути застосовані в польових умовах. Основна маса модифікацій поліграфів належить до цих двох типів. Прилади четвертого типу використовуються значно рідше через неможливість у реальних умовах перевірок забезпечити тривалу фіксацію в оптичному фокусі приладу зіниць особи.

На сьогодні більш ніж 80 країн світу використовують поліграф у боротьбі зі злочинністю. Зокрема, США застосовують його майже 100 років. Дослідження за допомогою цього пристрою проводяться в Японії з 1956 р., в Ізраїлі - з 1959 р., у Польщі - з 1970 р., у Боснії, Хорватії, Румунії, Сербії та Словенії - з початку 1988 р. Відомі факти використання поліграфа в країнах Балтії. Майже сорок років його використовують в Інституті психології МВС Болгарії. У колишньому СРСР поліграф застосовувався підрозділами КДБ, МВС і ГРУ в умовах цілковитої таємності. Найповнішу й детальнішу інформацію про методи використання поліграфа, їх валідність і надійність можна отримати в працях "The Polygraph and Lie Detection" (National Academies Press, 2003) і "Handbook of Polygraph Testing" (Academic Press, 2002). Перша з них є фундаментальним оглядом практично всіх аспектів застосування поліграфа, а друга - збіркою статей з різних напрямків використання поліграфа, підготовлених провідними експертами. Порівняльна оцінка точності перевірок на поліграфі наведена в журналі Polygraph, v. 32, № 2, с. 57-85. Сьогодні він широко застосовується в діяльності оперативних підрозділів.

Історія використання в СРСР технічних засобів для вимірювання рівня нервово-емоційного напруження людини бере початок у 20-х рр. ХХ ст. з експериментів А.Р. Лурії. Надалі застосування поліграфів було припинено й відновлено після ХХ-го з'їзду КПРС, коли почалася так звана "відлига". У 1959 р. у Краснодарській психіатричній лікарні, у лабораторії функціональної діагностики, за участі В.А. Варламова був створений поліграф, призначений для визначення брехні під час проведення психіатричних експертиз. Це був один з перших за радянську добу поліграфів, що відповідав тодішнім міжнародним технічним стандартам.

У 1993-1995 рр. у Росії почалось інтенсивне розроблення нових модифікацій поліграфа, які впроваджувались правоохоронними органами, збройними силами, приватними секторами. Першими на російському ринку були поліграфи "КПС-07" і "КПС-06", "Епос", "Крис", "Дельта", "Бар'єр", "РИФ", які випускалися серійно.

Перший безконтактний детектор на основі аналізу голосових ознак запатентований у США 1974 р. У Росії безконтактний поліграф, заснований на іншому способі отримання інформації, демонструвався в Москві п'ятьма роками раніше (1969 р.) і МВС Росії на сьогодні оснащено більше ніж 200 поліграфами. Головним чином це прилади типу "Бар'єр", декілька американських поліграфів фірм "Stoelting" і "Lafayette", досить дорогих, нові зразки цих приладів заборонені до експорту в країни, які не належать до блоку НАТО. Водночас, в Україні створюється вітчизняний поліграф, заснований на використанні реєстрації мовних ознак психологічного стресу людини (Ю. Жариков, НАВС України), поліграфи серії "Вектор" виробництва заводу "Арсенал". Зазначи-

мо, що Центральне конструкторське бюро спільно з Національним авіаційним університетом розробили багатоканальний комп'ютерний діагностичний комплекс для професійного відбору кадрів ДИК-01.0., інший подібний за призначенням прилад розроблено у Вінниці під керівництвом С.М. Злепко й рекомендовано для використання психологами ОВС.

У Росії право використання поліграфа з оперативно-розшуковою метою надано дев'яти відомствам РФ, які мають слідчі органи й оперативні підрозділи. Накопичений у цих відомствах методичний і практичний досвід застосовують і комерційні структури та банки Росії. Психофізіологічне інтерв'ю за допомогою поліграфа - основа кадрової й охоронної політики багатьох з них. В Україні досвід використання поліграфа в комерційних цілях здобули підприємства, які займаються безпекою й охороною приватного бізнесу, окремі фахівці, які пройшли відповідну підготовку як працівники правоохоронних органів за кордоном або в Україні. В Україні з кінця 90-х рр. ХХ ст. запровадження поліграфа в діяльності правоохоронних органів набуває офіційного визнання завдяки науковим дослідженням і практичним результатам Т.В. Дегтярьової, О.Р. Малхазова, Т.Р. Морозової, Ж.Ю. Половнікової.

Існує понад десяток різноманітних теорій, у руслі яких розглядаються правові й методичні проблеми застосування поліграфних перевірок. Найвідоміші з них:

- *теорія активації*. В основу цієї теорії покладено твердження, що кожне з поставлених запитань має свій рівень активації нервових процесів в організмі і, відповідно, буде мати свій рівень реакцій, тобто значуще, пов'язане зі злочином, питання, набагато сильніше активує нервову систему в порівнянні з нейтральним;

- *умовно-рефлекторна теорія*. В основі цієї теорії лежить життєвий досвід людини, її знання, переконаність у тому, що провина тягне за собою кримінальне покарання. Усвідомлення цього та можливих наслідків у разі викриття викликає бурхливі реакції. Загальним практично для всіх наявних теорій є те, що всі реакції людини під час проведення поліграфного обстеження розглядаються як єдиний, неподільний комплексний процес, а основним чинником, що визначає емоційне напруження, є рівень мотивації і його психофізіологічне забезпечення.

Сама по собі проблема використання поліграфа заперечення не викликає. Однак неоднозначним є ставлення до правового регулювання процедури проведення поліграфних перевірок. Зокрема, наявний досвід застосування поліграфа в МВС Росії свідчить, що початкове застосування методу спиралось тільки на два відкритих документа щодо цієї проблеми. Це Закон про оперативно-розшукову діяльність і Постанова уряду Росії про фінансування цільової програми боротьби зі злочинністю 1996 р., яка передбачала також фінансування розроблень спеціальних методик і поліграфних пристроїв. Проте на початок 2000 р. майже двадцятьма відомчими нормативними документами було врегульовано різні аспекти використання поліграфа в ОВС Росії.

ОВС України можуть застосовувати поліграф на підставі ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", яка не забороняє використовувати технічні засоби, що не пригнічують волю й не завдають шкоди здоров'ю людини й навколишньому середовищу. Але відомчої нормативної бази, що регламентує застосування поліграфа органами внутрішніх справ, науково обґрунтованих методик проведення опитувань громадян із

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

використанням поліграфа й вимог щодо технічного забезпечення стаціонарної бази з проведення опитувань бракує. Експериментальне впровадження методу поліграфних перевірок у діяльність МВС України та створення відповідної методичної бази пройшли загалом вдало [3]. З іншого боку, потребує наукового вирішення питання про віднесення методики психофізіологічного інтерв'ю до класу методик психодіагностичних обстежень і встановлення окремих правил його проведення в роботі з працівниками, а також його використання в межах оперативно-розшукових заходів у процесі розслідування злочинів.

Масовому впровадженню поліграфних перевірок у практичну діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ має передувати розгортання відповідних наукових досліджень і створення відомчої профільної наукової лабораторії. Один з напрямів досліджень такої лабораторії - встановлення кореляційних зв'язків між базовими психофізіологічними процесами та їх показниками в стресових станах людини, що фіксуються спеціальною апаратурою, проведення психолінгвістичних досліджень для адаптації відповідних методик. Поліграф за своїми технічними характеристиками належить до групи психофізіологічної апаратури й не може пригнітити ані волі, ані завдати шкоди здоров'ю людини й навколишньому середовищу, тобто відповідає загальним правилам застосування технічних засобів. Використання поліграфа передбачає неухильне дотримання принципу добровільності людини, яка проходить тестування, і максимальне забезпечення її прав. Отримувана спеціалістом поліграфа інформація не може бути використана як докази в процесі слідства й судочинства. Вона має орієнтувальний характер для працівників кадрових апаратів, органів дізнання, оперативних і слідчих підрозділів ОВС.

Методика психофізіологічного інтерв'ю належить до різновиду класичних психологічних методів вивчення психічних феноменів, як-то: об'єктивного спостереження, анкетування, інтерв'ю, експерименту, тестування, моделювання тощо. Вона ґрунтується на тих самих наукових принципах і етичних засадах і не потребує спеціальної ліцензії на її використання. Єдина умова - застосовувати методику має спеціаліст із фаховою освітою й відповідною спеціальною підготовкою. Щодо освіти, то, з погляду авторів посібника, це може бути вища психологічна або юридична залежно від завдань, що вирішує спеціаліст поліграфа в тому чи іншому підрозділі ОВС.

Основними напрямками впровадження поліграфа в Україні можуть стати:

- кадрові перевірки (скрінінг) кандидатів, які приймаються на службу до правоохоронних органів, у разі висування працівників ОВС на складнішу й відповідальнішу роботу, а також для вирішення питань внутрішньої безпеки;
- встановлення причетності (непричетності) особи до певних подій, обставин, ситуацій, а також проступків і злочинів; оцінювання вірогідності приховування певної інформації особою, достовірності свідчень, виявлення "реакції на інформацію" в процесі проведення оперативних і слідчих дій (наприклад, обшуку);
- отримання інформації, за допомогою якої конструюються вірогідні психологічно обґрунтовані версії розслідування подій, що сталися. Така інформація дозволяє визначити напрями побудови версій пошуку злочинців, речових доказів у справі (сприяння відшукуванню прихованих речей, інших доказів) тощо.

У Росії застосування поліграфа при розслідуванні кри-

мінальних справ зумовлюється інструкцією "Про порядок застосування поліграфа при опитуванні громадян", затвердженою Генеральною прокуратурою, ФСБ і МВС, зареєстрованою в Міністерстві Юстиції Російської Федерації 28 грудня 1994 р.. Особа має право відмовитися від перевірки на детекторі "брехні". Крім того, в окремих випадках застосовувати поліграф забороняється (якщо особа є неповнолітньою або досягла похилого віку й страждає хворобами серцево-судинної системи або дихальних шляхів; якщо людина знаходиться в стані психічного або фізичного виснаження, регулярно вживає ліки або наркотичні речовини, вагітна). Використання поліграфа можливе не тільки з метою розслідування злочинів і виявлення особи злочинця, а й для проведення перевірки персоналу державних і комерційних підприємств, установ чи організацій. Є судовий прецедент (у 2006 р. Подільський районний суд м. Київ розглядав справу щодо законності застосування поліграфа, коли роботодавець свого працівника за результатом перевірки звинуватив у крадіжці й звільнив з роботи [1]).

Застосування поліграфа в Україні не врегульовано жодним нормативно-правовим актом, разом із цим ні в якому законі не вказано на заборону використання поліграфа й отримання ліцензії (спеціального дозволу) для його застосування. МВС України у 2000-2002 рр. проводив експерименти з використання поліграфа. В інтерв'ю УНІАН тодішній начальник Головного управління карного розшуку МВС України В.М. Євдокимов повідомив, що за час проведення експерименту правоохоронці розкрили за допомогою поліграфа 119 тяжких злочинів, у тому числі викрадення дитини, 40 вбивств, 15 розбійних нападів, розшукали шістьох злочинців і чотириох зниклих безвісти громадян [3].

Використання поліграфа на сьогодні в Україні здійснюється відповідно Конституції України (ст. 28) на добровільній основі; відповідно до норм Кримінально-процесуального кодексу України, що дозволяє залучати спеціаліста при провадженні досудового слідства й проведенні слідчих дій з можливістю застосування технічних засобів для збирання, фіксування, відтворення й використання інформації (ст. ст. 85-85-2, 88-2); Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", у ст. 9 якого зазначено, що при проведенні оперативно-розшукових заходів у процесі розслідування злочинів для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю, але дозволяється застосовувати прилади, які не завдають шкоди довкіллю й людині; Інструкції щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом ОВС України від 18 липня 2004 р. та інших нормативно-правових актів. Проте введення норми, яка би регулювала порядок використання поліграфа у Кримінально-процесуальний кодекс України буде корисне для розслідування злочинів і здійснення кадрових перевірок.

Розглянемо питання якості підготовки поліграфологів. У 2001 р. Міністерству юстиції РФ було подано на затвердження Вимоги до мінімуму знань фахівців для отримання додаткової кваліфікації "Спеціаліст з проведення інструментальних психофізіологічних опитувань", які не стали чинними у встановленому законом порядку. Згодом у Саратовському юридичному інституті МВС Росії були розроблені Державні вимоги до мінімуму змісту й рівню вимог до фахівців для отримання додаткової кваліфікації "Судовий експерт з проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа", а та-

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

кож освітня програма професійної перепідготовки фахівців для отримання кваліфікації поліграфолога (обсягом 1078 годин), які були затверджені й уведені в дію Наказом Міністра освіти Російської Федерації від 8 квітня 2004 р. № 1547. Для виконання цього наказу в ЕКЦ МВС Росії була розроблена програма перепідготовки фахівців з вищою освітою для виконання нового виду професійної діяльності - проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа (обсяг 560 годин), реалізація якої розпочата 2006 р. Московською державною юридичною академією й Саратовським юридичним інститутом МВС Росії (2007). Згодом ця програма послужила основою для розроблення програм перепідготовки фахівців, які реалізуються в Росії й завершується видачею посвідчення про перепідготовку.

Варто зауважити, що в США оператори поліграфа почали проходити спеціальну підготовку в 1938 р., що диплом поліграфолога на сьогодні отримали понад 20 тис. фахівців. Вони об'єднані в професійну асоціацію, яка ретельно слідкує за дотриманням професійних стандартів і етичних норм.

У січні 2005 р. у складі Московського державного університету технологій і управління створено "Інститут поліграфа", який є експертною установою з проведення психофізіологічних експертиз із застосуванням поліграфа в рамках кримінального, цивільного процесів і в справах про адміністративні правопорушення. Інститут займається спеціальними психофізіологічними дослідженнями, за якими надається висновок у формі судження фахівця (на підставі ч. 3 ст. 80 УПК РФ).

В Україні існує представництво Чиказького поліграфологічного інституту, яке очолює А. Волик, власник приватної компанії "Арго-А", який називає себе "батьком української поліграфології" й пропонує послуги з підготовки поліграфологів (вартість курсу навчання 2 000 \$). Для потреб ОВС донедавна підготовку понад 50 поліграфологів здійснювала ООО "Альфа-Щит" за участі науково-педагогічних працівників ВНЗ МВС. Навчальна дисципліна "Спеціальні психофізіологічні дослідження" для курсантів психологічного факультету читається на кафедрі практичної психології НАВС.

Варто визначити вимоги до рівня підготовки експерта-поліграфолога. На нашу думку, у результаті спеціального навчання він має знати:

- природно-наукові основи здійснення поліграфної експертизи;
- правові основи проведення поліграфної експертизи;
- організаційні вимоги до проведення поліграфної експертизи;
- спеціальну термінологію; технічні характеристики приладів, що використовуються при проведенні поліграфних експертиз;
- методологію й окремі методики поліграфної експертизи;
- специфіку розроблень поліграфних тестів і формулювання висновків за результатами проведення експертизи;
- етичні норми експерта-поліграфолога.

У результаті навчання слухачі повинні вміти: 1) адекватно ситуації оцінювати доцільність і можливість проведення поліграфної експертизи з метою розв'язання поставлених питань; 2) використовувати основні методи проведення поліграфної експертизи; 3) враховувати в ході поліграфної експертизи індивідуальні й вікові

психологічні особливості підекспертних; 4) скласти висновок за результатами поліграфної експертизи; 5) впевнено працювати з технічними засобами, що використовуються при проведенні поліграфної експертизи; 6) оволодіти навичками вирішення типових експертних задач, які можуть бути поставлені перед експертом-поліграфологом.

У ході навчання слухачі повинні бути ознайомлені з: 1) історією розвитку психофізіологічного методу "детекції брехні"; 2) зарубіжним досвідом використання поліграфа; 3) сучасними модифікаціями технічних засобів, що використовуються при проведенні поліграфної експертизи; 4) перспективами подальшого вдосконалення технічних засобів і методик проведення поліграфної експертизи.

В Україні потрібно чітко визначити правові підстави застосування поліграфа в кримінальному процесі й при кадрових перевірках. На базі одного з провідних ВНЗ МВС бажано створити наукову лабораторію для досліджень у галузі детекції брехні, розроблення відповідних приладів, методик роботи, підготовки експертів. Питання використання поліграфів повинні розглядатися в базових курсах підготовки фахівців з правознавства й правоохоронної діяльності.

Література

1. Бачигін К. Детектор брехні у правовому полі // Юридична газета. - 2006. - № 10 (70). - [Електронний ресурс]: <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/2288/>.
2. Варламов В.А. Детектор лжи. - 2-е изд. - М.: ПЕР СЕ-Пресс, 2004. - 352 с.
3. Історія поліграфа. - [Електронний ресурс]: <http://www.argo-a.com.ua/ukr/history.html>.
4. Делікатний С.К., Половнікова Ж.Ю. Використання поліграфа в діяльності ОВС: Навчально-методичний посібник. - К., 2001. - 109 с.
5. Михальчук Т.В. Використання інформації, отриманої телекомунікаційним шляхом, у розслідуванні злочинів: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. - К., 2009. - 224 с.
6. Морозова Т.Р., Моцонелідзе І.О., Моцонелідзе Д.З. Використання комп'ютерних поліграфів у кадровій роботі органів і підрозділів внутрішніх справ України: Навчально-методичний посібник. - К.: Атіка, 2006. - 120 с.
7. Сокиран М.Ф. Процесуальні і тактичні питання використання звуко-, відеозапису в кримінальному судочинстві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. - К., 2008. - 22 с.
8. Удалова Л.Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України: Монографія. - К.: Вид. Паливода А.В., 2006. - 324 с.
9. Яковенко С.І. Проблема диференційованої діагностики правди та брехні. - Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Психологічне супроводження оперативного розшуку діяльності", присвяченої пам'яті Я.Ю. Кондратьєва. - К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2008. - С. 122-124.

Волощук А.М.

доктор юридичних наук, доцент, ректор Одеського державного університету внутрішніх справ

Яковенко С.І.

*доктор психологічних наук, професор кафедри юридичної психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції 20.07.2012*

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**